

Bertus Boivin
Lukas Kwant
Jan Lagendijk

Voor deez' aard verloren

De Noorderbegraafplaats
in Assen

*Voor
deez' aard
verloren*

De Noorderbegraafplaats
in Assen

Voor deez' aard verloren

De Noorderbegraafplaats
in Assen

Bertus Boivin
Lukas Kwant
Jan Lagendijk

Colofon

Voor *deez' aard verloren, de Noorderbegraafplaats in Assen* is het vijfde deel in de Nieuwe Asser Historische Reeks.

Eerder verschenen in de Nieuwe Asser Historische Reeks:

- Deel 1 Germa Greving/Jan Ridderbos, *Asser Oorlogsmonumenten. Herinneren en herdenken 1940-1945*; Assen 2015
- Deel 2 Martin Hiemink, *101 Assenaardigheden en meer*; Assen 2017
- Deel 3 Mark Goslinga en Martin Hiemink, *Assen gefotografeerd. Foto's tussen 1860 en 1910*; Assen 2018
- Deel 4 Annemiek Rens en Martin Hiemink, *Monumentaal Assen. Stadsgezichten uit de collectie W.H. Berghuis*; Assen 2019

Redactie Nieuwe Asser Historische Reeks

Dr. Jan Bos
Martin Hiemink
Bernd Otter
Dr. Vincent Tassenaar
Dr. Maarten Zwiers

**NIEUWE ASSER
HISTORISCHE REEKS**

>g uitgeverij
koninklijke van gorcum

Uitgever

Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

Ontwerp en opmaak

AlbertsKleve - Bureau voor grafisch ontwerp BNO, Assen

Beeldredactie

Rik Klaucke - Studio Klaucke

Tekstredactie

Kitty Janssen

Cartografie

Menno Bolder, geografische data:
© OpenStreetMap-auteurs

Druk

Drukkerij Van Gorcum, Raalte

© 2021, Koninklijke Van Gorcum BV,
Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 693
ISBN 9789023257400
Eerste druk, 2021

Mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van

CLAAS
VAN GORCUM
FONDS

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

provincie Drenthe

Lamberink
DYNAMIS Makelaars & Adviseurs

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding Nieuwe begraafplaatsen in de noordelijke hoofdsteden Prof.dr. Maarten Duijvendak	12
Introductie Voor <i>deez' aard verloren</i>	18
Kleine stad in Drenthe Assen aan het begin van de negentiende eeuw	22
Het oude kerkhof Vijf eeuwen begraven rond de Asser Brink	28
Begraafplaats in het bos Plannen en aanleg van de Noorderbegraafplaats	36
Binnen de perken Noorderbegraafplaats 1823-1892	48
Tekens van de tijd Vormgeving, symboliek en grafschriften	70
Gebeiteld in steen Namen uit het Drentse geschiedenisboek	94
Nieuwe begraafplaatsen Aanleg Zuiderbegraafplaats en Katholieke kerkhof	104
In de tussentijd Noorderbegraafplaats 1892-1944	114
Een nieuwe start Noorderbegraafplaats 1944-nu	132
Werken aan de toekomst De vrijwilligers van de Noorderbegraafplaats	154
Noten	176
Geraadpleegde literatuur	180
Illustratielijst	181

Voorwoord

Je zou toch eens vaker een bezoek moeten brengen aan het kerkhof. Dat was een van de gedachten die ik had na het lezen van dit schitterende boek over de Noorderbegravingplaats in Assen. Een bijzondere verstillende plaats te midden van de dynamiek van de stad. Omsloten door het Asserbos wordt hier een belangrijk deel van de geschiedenis van de Drentse hoofdstad zichtbaar. Want de Noorderbegravingplaats markeert het begin van de groei van Assen. In de tijd dat de begravingplaats in gebruik was, nam het aantal inwoners toe van minder dan duizend naar zo'n twintigduizend. Het is de periode waarin Assen zich ontwikkelt tot bestuurscentrum van de provincie. We zien dat terug in de graven van prominente Assenaren. We komen ze nog dagelijks tegen als voormalig bestuurder in diverse straatnamen. Ook een aantal van mijn voorgangers heeft hier een laatste rustplaats gevonden.

Maar een bezoek aan de Noorderbegravingplaats is om meerdere redenen de moeite waard. De diverse grafmonumenten geven een prachtig tijdsbeeld van de cultuur van begraven in de negentiende eeuw. Meerdere van deze graven hebben inmiddels de status van monument gekregen. Met dit boek in de hand begrijp je hoe de begravingplaats is ingedeeld en waarom onze voorouders voor bepaalde teksten en symbolen op hun graven kozen.

In totaal liggen er een kleine negenduizend Assenaren op de Noorderbegravingplaats. Loopend langs de graven lees je hun namen, althans van een deel van hen. Hun geboorte- en sterfdatum doen soms een dramatisch leven vermoeden.

Dit boek vertelt het verhaal van een aantal van deze Assenaren. Dat varieert van Tweede Kamerlid tot timmerman. Kinderen, vrouwen en mannen komen voorbij. Ook daardoor geeft het boek een mooie inkijk in het leven van Assenaren in deze anderhalve eeuw van onze geschiedenis.

De Noorderbegravingplaats is een van de acht begravingplaatsen in Assen. Het boek laat zien hoe de geschiedenis van het begraven in Assen zich in zo'n acht eeuwen tijd verplaatst van de Brink in hartje stad naar de rand. De Noorderbegravingplaats is daarin een tussenstap. Inmiddels zijn we via Zuiderbegravingplaats terechtgekomen bij De Boskamp aan de zuidwestrand van de stad.

Dat we nu nog volop kunnen genieten van deze unieke plek in onze stad en zijn geschiedenis, is mede de verdienste van betrokken Assenaren. Een aantal jaren geleden hebben zij zich als vrijwilligers ontfemd over de Noorderbegravingplaats. Het is aan hun inspanningen te danken dat graven en grafmonumenten in oude luister zijn hersteld en we nu de namen en verhalen achter vele van de graven kennen. In die zin is dit boek ook een tastbare bekroning van hun jarenlange inspanningen. En tegelijkertijd is het een oproep aan ons allen om zuinig te zijn op onze cultuur en onze geschiedenis.

Ik wens u veel leesplezier.

Marco L.J. Out
burgemeester gemeente Assen

Nieuwe begraafplaatsen in de noordelijke hoofdsteden

Een inleiding

Prof.dr. Maarten Duijvendak

De provinciehoofdsteden Assen, Groningen en Leeuwarden kregen aan het begin van de negentiende eeuw elk een nieuwe begraafplaats. Hoewel de wijze waarop en de vorm waarin dat gebeurde verschilde, zijn er veel overeenkomsten. Aan nieuwe begraafplaatsen in Nederland werden bestuurlijke eisen gesteld en misschien nog belangrijker, er waren krachtige sociaal-culturele verwachtingen waaraan de begraafplaats moest voldoen.

Op een begraafplaats weet een mens het verleden om zich heen. De zerken, het park, de daar gebruikte ceremonies en de bijkomende herinneringen verbinden ons met onze voorgangers, met voorouders uit ons eigen verleden of met mensen uit de geschiedenis van stad of dorp. Kerkhoven en begraafplaatsen zijn locaties met veel betekenissen. Het is de plaats voor emotie, het laatste afscheid met het bijbehorende verdriet, de rouw en verwerking, maar ook voor rust en reflectie, voor wandelingen en meditatie. Daarbij lijken begraafplaatsen als vanzelf tot onderzoek te leiden. Veelal is dit een soort zelfanalyse, het terugblikken op het leven, het stilstaan bij het nu en bij de onvermijdelijke toekomst, maar ook meer collectieve vormen van onderzoek. De laatste decennia zijn begraafplaatsen veelvuldig onderwerp geworden van antropologisch en historisch onderzoek naar de betekenis van de dood en de grafcultuur in de samenleving.

Er is variatie in omgaan met de dood. De tradities, gebruiken en ceremonies, de vorm die deze ultieme *rite de passage* krijgt, verschillen sterk. De plaats van de dood in de samenleving wordt

beïnvloed door cultuur, religie en de sociaal-economische context. Al die verschillen kunnen zichtbaar zijn op een begraafplaats. De uitvaart is een laatste eerbetoon en kan zo een bevestiging zijn van een maatschappelijke status. De zerk of het grafmonument is hiervan een meer blijvende uitdrukking. Aan de soort steen en de plek daarvan zijn specifieke kosten verbonden. Is het levenseinde, als biologisch fenomeen, te beschouwen als universeel en van alle tijden, de dood als sociaal-cultureel evenement is gebonden aan een maatschappelijk kader en wisselt daarmee tussen tijden en plaatsen.

De afgelopen zeventig jaar heeft het onderzoek naar doodscultuur een hoge vlucht genomen en dit leidde tot een groot aantal publicaties over allerlei aspecten van funerair erfgoed. Een entree hiertoe is niet eenvoudig op één plek te vinden. Verschillende Nederlandse organisaties zijn actief op dit terrein en bieden overzichten van literatuur.¹ Is de huidige situatie onoverzichtelijk, het is niet moeilijk vast te stellen dat één wetenschapper, de Fransman Philippe Ariès (1914-1984), aan de wieg stond van dit onderzoek. Vanuit een historisch, antropologisch en psychologisch perspectief observeerde en duidde hij veranderingen in de omgang met de dood vanaf de Middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw in West-Europa en vooral in Frankrijk. De dood was uiteraard het ultieme persoonlijke lot, maar hij had vooral oog voor de sociaal-culturele context. Zijn aandacht ging uit naar de manieren waarop mensen probeerden de dood draaglijk te maken.² Religie is in zijn visie daarbij een belangrijk middel. Hij

wees op het middeleeuwse christendom dat de dood beschouwde als een poort naar een beter en eeuwig leven en zag dit terug in allerlei bronnen, zoals geschriften van monniken en artsen, tot en met het ‘stenen archief’ van de begraafplaats zelf.

Ariès noemde het christelijk sterven een troostende, harmonische of ‘getemde dood’. Maar met de voorzichtig op gang komende individualisering sinds de Renaissance kreeg de dood stap voor stap in de Verlichting en de negentiende eeuw een nieuwe, meer seculiere betekenis. Daarmee, zo stelde hij, ‘verwilderde’ de dood. Ontdaan van hun christelijke inhoud werden de ceremonies rond de dood ‘eenvoudiger’ en verloren veel van hun collectieve, maatschappelijke betekenis en troostende kracht. Uitingen van verdriet, net zoals andere emoties, waren steeds minder welkom in het publieke domein. Volgens Ariès werd een overlijden op deze manier een privézaak, een gelegenheid voor louter familie en vrienden en niet meer voor het gehele dorp of buurt. Het openbare karakter van een uitvaart verdween, behalve bij de nationale elite. De ceremonie werd kleiner en de dood werd zo groter, zwaarder te accepteren.³

Door het verlies van deelname in de rouw van dorp en buurt, en bestreden door de medische technologie, werd de dood een eenzaam laatste avontuur. Volgens Ariès ontstond in reactie hierop de fictie, het ideaal, van de gewenste ‘mooie dood’. Hij doelde hier op de romantische verbeelding van het sterven in romans en films. Het sterfbed omgeven door familie, met tederheid, liefde, vergeving en het vasthouden van handen. Een sterven dat dan gevolgd werd door een uitvaart in familiekring en een zerk met een fraaie spreuk. Voor velen was de werkelijkheid anders.

In zijn werk – zo luidt de kritiek op Ariès – baseerde hij zich op een verscheidenheid aan bronnen, variërend van graven, schilderijen, poëzie, tot en met de traktaten van overheden en medici, maar verzamelde en besprak hij dit materiaal met een wijds gebaar. Bij de duiding van het materiaal was voor hem de psychologie belangrijker dan de kritisch historische methode. Omdat hij zich baseerde op hoofdzake-

lijk katholieke Franse bronnen, generaliseerde hij bovendien wel erg sterk voor een groot deel van Europa. Ariès had weinig oog voor geografische variatie of sociale verschillen binnen de gemeenschap. Het onderscheid tussen de rituelen van rouw bij arm of rijk, tussen steden en dorpen, tussen adel en burgerij zijn bij hem onderschikt aan de algemene ontwikkeling. Bovendien kon Ariès, als hartgrondig katholiek conservatief, weinig goeds ontdekken in het modernisme van de twintigste eeuw.⁴ Ondanks deze kritieken zijn de boeken van Ariès nog steeds hét startpunt voor studies over doodscultuur en begraafplaatsen.

In Nederland leveren Leon Bok en Wim Capers een belangrijke bijdrage aan de kennis over de ontwikkeling van begraafplaatsen en doodscultuur. Eigenlijk altijd vanuit een dialoog met Ariès, voegen zij voor Nederland geldende observaties toe en daarmee ook nieuwe vragen aan het onderzoek. Voor Leon Bok staat de materiële cultuur, de tastbare kant van het funeraire erfgoed centraal. In zijn werk pleit hij voor een wetenschappelijke en multidisciplinaire benadering die oog heeft voor zowel kunst- en architectuurgeschiedenis, als voor de juridische aspecten die voortkomen uit de verschillende wetten op de lijkbezorging. Vanaf de jaren negentig pleit hij voor een systematische inventarisatie, documentatie en cultuurhistorische waardering van kerkhoven, begraafplaatsen en grafmonumenten. Dit moet de basis zijn voor een landelijk beleid tot instandhouding en ontwikkeling van wat waardevol is. Inmiddels zijn zo’n dertienhonderd monumenten op ruim vijfhonderd begraafplaatsen of kerkhoven tot beschermd erfgoed verklaard. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed adviseert hierover en verzamelt documentatie.⁵

Bok besteedt in zijn publicaties aandacht aan algemene en aan heel bijzondere monumenten op begraafplaatsen in het land. De cultuurhistorische waarden van lokaal gemaakte beeldjes, rouwtrommels, zerken, de eenvormigheid van een veld met liggende identieke stenen of koppaaltjes op een begraafplaats, kunnen bijdragen aan de betekenis van een monument. Tamelijk nieuw hierbij is het oog voor de ecologie, de bijzondere natuur die juist op deze plaatsen

tot ontwikkeling komt. De laatste jaren onderscheidt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op een begraafplaats diverse elementen naar kleur. Zo zijn er de 'rode' elementen, dat wil zeggen de bouwwerken, zoals kapellen, baar- en lijkenhuisjes; de 'groene' elementen, de tuinarchitectonische waarden van de paden, de bomen en het veld; de 'blauwe' elementen van waterpartijen en de 'grijze' elementen, de feitelijke grafmonumenten, die weer heel veel vormen kunnen krijgen.⁶

Wim Cappers publiceerde in 2012 een zeer uitgebreide studie over de ontwikkeling van doodscultuur en grafgebruiken in Nederland vanaf de zestiende eeuw tot nu.⁷ Hij plaatst onder meer kanttekeningen bij het dominante katholieke perspectief van Ariès. Waar de laatste meende dat in de Reformatie veel troostende symboliek verloren ging in de gebieden die protestant werden, ziet Cappers dit breder in een algemeen proces van secularisering. Hij stelt dat de protestanten in veel opzichten voorop liepen en, in Nederland dominant geworden, voor kerkhoven en begraafplaatsen de norm stelden. In veel gemeenten kregen andersgelovigen wel een 'eigen' veld op de begraafplaats, er was ruimte voor beperkte variatie. Naar schatting werd voor 1820 al twintig procent van de overledenen buiten de kerk begraven, wegens de hoge kosten van een kerkelijke begrafenis, dan wel verschillende religieuze overtuigingen. Cappers heeft ook een scherper oog voor verschillende sociale klassen en voor de processen van verstedelijking en verburgerlijking dan de Franse meester. Het interessante van Cappers is dat hij een analytisch begrippenkader ontwikkelt dat toepasbaar lijkt voor onderzoek naar de Nederlandse funeraire cultuur, de tradities en ontwikkeling daarvan. Cappers' begrippen zijn nuttig bij het bespreken van begraafplaatsen zoals de Noorderbegraafplaats in Assen en die in beide andere provinciehoofdsteden.

Volgens Cappers laat de secularisering een 'rituele leegte' achter. Sinds de Reformatie zijn allerlei katholieke gebruiken rond de zorg voor het zielenheil op de achtergrond geraakt. Vaak werden deze door de protestantse lokale besturen vanaf de zeventiende eeuw verboden. Eigen

begraafplaatsen voor religieuze minderheden waren niet toegestaan. De begraafplaatsen waren 'algemeen christelijk' tot ver in de negentiende eeuw. Daar waren de gebruiken op aangepast. De dominante protestantse houdingen opzichte van de dood leidde tot versoberde rituelen en ook tot alternatieve pogingen om deze leegte te vullen. Zulke pogingen leidden regelmatig tot conflicten met begraafplaatsbeheerders. Cappers bespreekt voorbeelden van wrijvingen tussen religieuze minderheden en lokale overheden uit de negentiende en vroeg-twintigste eeuw. In antwoord hierop ontstonden op verschillende plaatsen begraafplaatsen voor specifieke religieuze groepen, die vaak in opzet en reglement verschilden van een algemene begraafplaats. Ook uit de laatste decennia zijn conflicten rond begrafenissen bekend. Door de verdere globalisering ontstaan nieuwe gebruiken en veranderen soms ook de grafrituelen. In multicultureel Nederland ontstaat zodoende een grotere verscheidenheid aan wensen rond de uitvaart, waarop overheden meer en meer inspelen. Te denken valt aan het begraven in doeken en zonder kist, nieuwe materialen bij monumenten, zoals glas, plastic, hout en stof, de komst van knuffels en andere graf-giften, rockmuziek en begraafstoeten met roze Cadillac of zwarte Harley-Davidson motoren.⁸ Cappers ziet hier patronen in en reflecteert op de komst van een *civil religion*. Opleiding en migratie in Nederland leiden, zo stelt hij, tot een meer stedelijke burgerlijke norm, een 'burgerlijk fatsoen', al blijft er discussie over de mate waarin dit plaats vindt en over de kracht van deze secularisering. Cappers wijst tevens op de komst van de professionele uitvaartorganisatie, waarbij verzekeringspolissen de kosten dekken en daarbij een bepaalde standaard garanderen. Een standaard die zichtbaar is in de faciliteiten en de gang van zaken op een begraafplaats.⁹ Op het 'gedenkpark', zoals Cappers de begraafplaats noemt, komen de genoemde aspecten samen. De nieuwe begraafplaatsen in de negentiende eeuw zijn een resultaat van een andere rol voor de overheid. In de Napoleontische tijd gold een eerste verbod tot begraven in en rond de kerk, hetgeen begraafplaatsen buiten de bebouwde kom noodzakelijk maakte. Hoewel

de maatregel bij de totstandkoming van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 werd opgeschort, ging in Assen de bestuurlijke voorbereiding voort. Gaandeweg kreeg het debat over de begraafplaatsen bredere steun en bereikte ook de regering. Bij Koninklijk Besluit van 1 december 1826 gold het verbod opnieuw en dienden voor gemeenten met meer dan duizend inwoners *ten spoedigsten begraafplaatsen buiten de kom* te worden ingericht. Het voorschrift bepaalde meer gedetailleerd dat de overledenen in aparte graven, met verdiepingen daarbinnen, moesten worden geplaatst. Bovendien gold een minimale termijn van grafrust.

Met de nieuwe maatregel zouden de doden enerzijds buiten de kring van huizen van nabestaanden worden geplaatst, maar kregen zij op de nieuwe begraafplaats herkenbare graven. De regulering van de laatste rustplaats was onderdeel van een groeiend medisch-hygiënisch besef dat gesteund werd door de overheid in Nederland in de negentiende eeuw.¹⁰ Deze medische inzichten bepaalden de regeling van begravingen onder de grond, de inrichting van de bovengrondse begraafplaats werd onderwerp van gesprek en van afweging tussen wensen en kosten. Naast de keuze van de soort bomen en de vorm en omvang van de perken, werd ook de situering van verschillende sociale groepen op het veld, het verschil tussen huur- en koopgraven en hun tarieven en de plaats voor katholieken en Israëlieten belangrijk.

In de stad Groningen was bij het gemeentebestuur weinig animo voor de aanleg van een nieuwe begraafplaats. Maar in 1826 en 1827 leed de stad onder de zogenaamde 'Groninger ziekte', een uitbraak van malaria die tot grote sterfte leidde. De gezondheidszorg barstte uit haar voegen en de situatie was zodanig dat het Rijk de stad dwong tot versnelde aanleg van twee nieuwe begraafplaatsen buiten de stad. De Noorder- en Zuiderbegraafplaats in Groningen kwamen op ruime afstand van de muren en kregen beiden een recht hoofdpad met haakse zijpaden, doelmatig en sober ingericht binnen een beperkt budget. De Zuiderbegraafplaats was vlak bij het fraaie Sterrebos gelegen, hét wandelpark voor de goeude burgerij in de stad. Had de plaatselijk elite aanvankelijk bezwaren

gehad tegen de nieuwe begraafplaatsen, spoedig werd de Zuiderbegraafplaats benut om bijzondere stadsgenoten te eren. In 1830 verrees een eerste stenen monument voor de overleden provinciale gouverneur Van Imhoff en een goed jaar later werd voor vier, bij de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgische opstandelingen gesneuvelde, Groningse militairen een marmeren gedenknaald geplaatst.¹¹ Deze monumenten staan er nog, maar sporen van hen die overleden aan de 'Groninger ziekte' zijn op de begraafplaats niet meer te vinden.

In Leeuwarden was de afweging tussen wensen en kosten anders en was ook meer tijd dan in Groningen. Hier verzocht het stadsbestuur een landschapsarchitect om een plan te tekenen voor een nieuwe algemene begraafplaats. De bekende tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard kwam in 1829 met een eerste schets en een jaar later met een uitgewerkt plan en spoedig startte de aanleg van de Algemene Begraafplaats. Deze begraafplaats werd anders van opzet dan die in Assen en Groningen. Leeuwarden kreeg een begraafplaats in een 'bevallige stijl', met bij de ingang een ovaal perk, dat ruimte bood voor graven van de eerste en de tweede klasse en toegang bood tot 'niervormige perken met goedkopere graven' en wat verderop voor de andersgelovigen. Kenmerkend ook werden de zichtlijnen en het sterke ruimtelijke effect dat hiermee werd bereikt.¹²

Vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw raakte de verkaveling van graven in rijen en vakken op een rechthoekig stramien in onbruik, zoals die op de Noorderbegraafplaats te Assen en de Zuiderbegraafplaats te Groningen. Nieuwe begraafplaatsen werden steeds vaker aangelegd met de romantische kronkeling van paden en graven in een 'landschapsstijl', zoals in Leeuwarden. Ook de bekende begraafplaats 'Zorgvlied' in Amsterdam en de Haagse begraafplaats 'Oud Eik en Duin' behoren tot dit type. Het waren vooral Lucas Pieters Roodbaard en vader en zoon Johan David Zocher, die hiermee naamsbekendheid verwierven. Zij creëerden begraafplaatsen als parken met hoge aaneengesloten groepen bomen. Vaak grote bomen, zoals beuken, kastanjes en linden die de bezoeker wegvoerden van het verdriet en berusting

konden brengen. Het park sloot op deze wijze nauw aan bij de nieuwe seculiere en geïndividualiseerde, burgerlijke omgang met overlijden en de uitvaart, zoals Cappers daarover schrijft. Het 'gedenkpark' trok ook bezoekers voor een wandeling en reflectie op het dagelijkse leven en bracht zo de mensen weer terug naar de voorouders en de monumenten voor regionale of nationale helden.

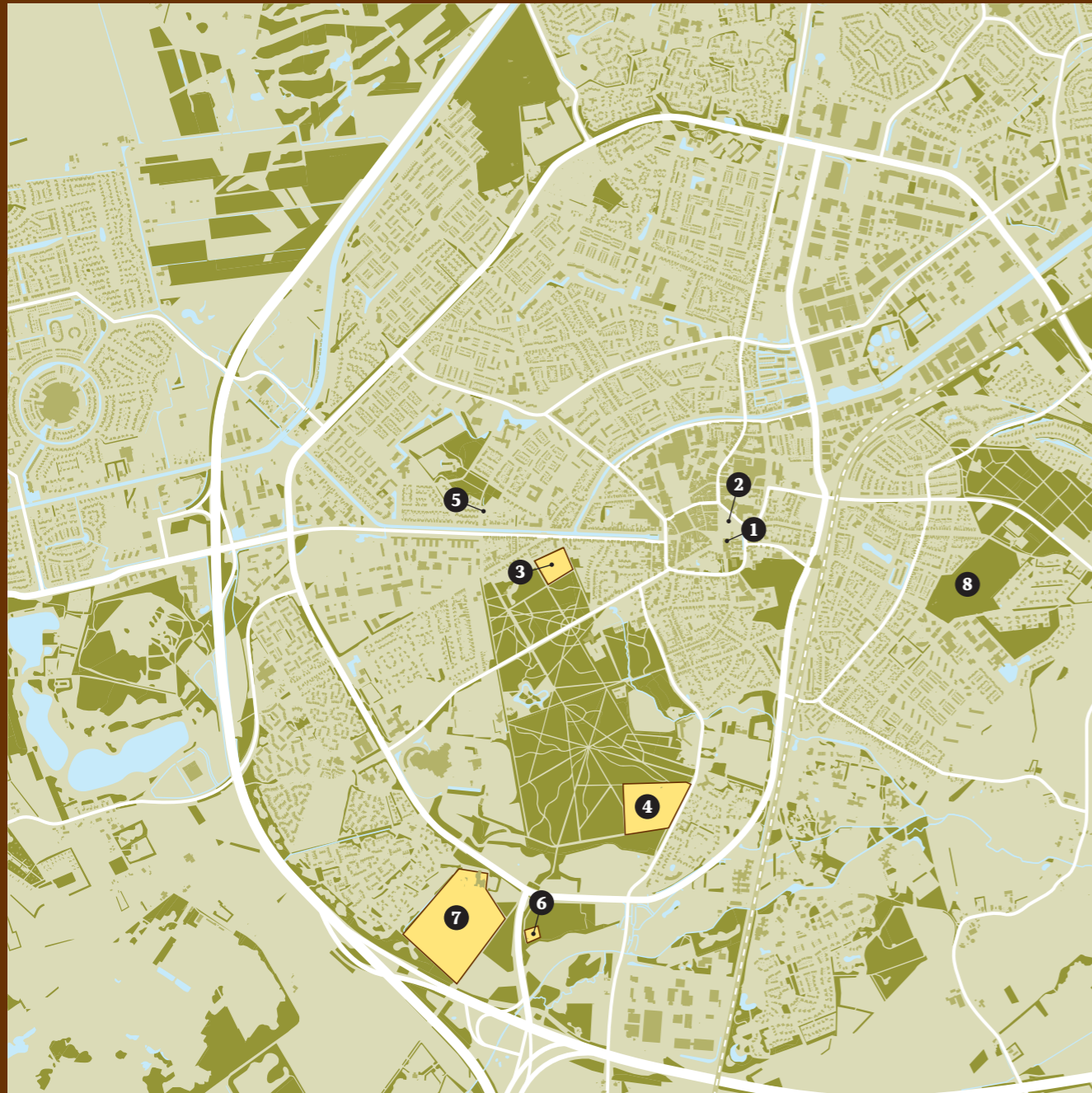
Het is opmerkelijk dat in Assen en Groningen begin negentiende eeuw geen begraafplaats tot stand kwam in de nieuwe 'landschapsstijl'. Lucas Pieters Roodbaard woonde en werkte een tijd in Assen voor lokaal prominente families als Hofstede, Oosting en Servatius. In de periode 1820-1840 was Roodbaard echter voornamelijk actief in Friesland en Groningen.¹³ Voor de aanleg van de begraafplaats in Assen en Groningen werd gebruik gemaakt van voorbeelden met een meer formele rechthoekige architectuur, een strakke belijning en op dat moment weinig bomen. Het feit dat deze twee nieuwe begraafplaatsen, anders dan in Leeuwarden, direct aansloten op het Asserbos in Assen en op een bestaand park in Groningen kan een verklaring zijn voor de afwezige landschapsstijl. De combinatie van begraafplaats en wandelpark was hierdoor minder noodzakelijk. Maar naar alle waarschijnlijkheid kon in Leeuwarden worden gekozen voor een meer eigentijds ontwerp omdat hier later werd gestart met de voorbereidingen dan in beide andere steden. Het onderzoek naar dood- en grafcultuur in Nederland kent inmiddels een breed veld met veel facetten. Eén daarvan is de relatie tussen sterftepieken en grafcultuur. Vormde de 'Groninger ziekte' de concrete aanleiding tot de aanleg van nieuwe begraafplaatsen in de stad Groningen, elders leidden epidemieën tot uitbreidingen van begraafplaatsen. In Veendam veroorzaakte de Spaanse griep in het najaar van 1918 voor een forse stijging van het aantal sterfgevallen en daarmee tot nieuwe graven op de begraafplaats. In de volksmond is sprake van een zogenoemd 'Griep-straatje' met relatief veel graven uit deze periode. Nadere beschouwing toont dat veel graven in de tussentijd uit dat 'straatje' zijn verplaatst of geruimd. Maar op basis van de grafregisters is vast te stellen

dat gedurende de epidemie daar relatief veel goedkope nieuwe huurgraven werden uitgegeven, voor mogelijke slachtoffers van de griep. Dit roept weer de vraag op of deze ziekte wel de hele bevolking even hard heeft getroffen.¹⁴

De vraag sluit aan bij onderzoek waarin wordt nagegaan in hoeverre begraafplaatsen een spiegel van een samenleving vormen. Een mooi voorbeeld van zo'n onderzoek is het boek van Maurice Heemels.¹⁵ Heemels bestudeerde de algemene begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' te Roermond tussen 1870-1940. In die periode werden alle inwoners, ongeacht religieuze signatuur, hier begraven. Hij maakt in dit boek een fraaie analyse van de grafmonumenten in de verschillende 'klassen' van het kerkhof. De sociale ongelijkheid tijdens het leven wordt na de dood opnieuw zichtbaar in het steen. Het onderzoek toont dat er veel meer fraaie zerken zijn overgebleven in de klassen I en II, waar de rijksten liggen. Opmerkelijk is dat bij die monumenten vrijwel geen onderscheid bestaat tussen de verschillende religieuze groepen. De kunsthistorische stijlen gaan over dit soort scheidslijnen heen. Anders van aard zijn de stenen op de graven in de klassen III en IV. Een kwestie die ook hier opdoemt, is die van de grafhuur. Voor welke termijn waren de graven 'gekocht'? De elite kocht vaak voor de langst mogelijke termijn, de arbeider huurde vaker voor tien, dan wel voor twintig jaar. En van de armen zijn weinig individueel gemarkeerde graven bewaard gebleven, voor zover ze er ooit waren.

Een begraafplaats vormt in zekere zin een verwrongen spiegel van de vroegere samenleving, maar een spiegel die boeit en vol geschiedenis zit, zoals ook in dit boek over de Noorderbegraafplaats van Assen blijkt. Het zijn geschiedenissen die ons wijzen op het einde, op ieders laatste *rite de passage*, waarna er wellicht voor enige tijd een voortbestaan in steen, gras, bomen en herinneringen blijft. En wat in elk geval resteert, zijn de fascinerende 'gedenkparken' zelf en de resultaten van onderzoek, zoals deze, naar de geschiedenis van de Noorderbegraafplaats in Assen.¹⁶

De begraafplaatsen van Assen

- 1 Kerk aan de Brink (voormalige Abdijkerk)
- 2 Het oude kerkhof bij de Brink
- 3 Noorderbegraafplaats
- 4 Zuiderbegraafplaats
- 5 Katholieke kerkhof
- 6 Joodse begraafplaats
- 7 Begraafplaats De Boskamp
- 8 Grafkelder Augustinus en Louise van Valkenstijn

Voor deez' aard verloren

Introductie

Hein Sijbes werkte als zetter in de drukkerij van Claes van Gorcum aan de Nieuwe Huizen in Assen. Hein trouwde met Tjitske van Gorcum, de dochter van de baas. Hun zoontje gaven ze de naam Sijbe. Sijbe was anderhalf toen zijn vader in 1834 op 21-jarige leeftijd overleed. Vier maanden na de dood van Hein beviel Tjitske van een tweeling. Een van de tweeling, Henriëtte, stierf toen ze nog maar vier jaar oud was.

Hein Sijbes, zijn dochter Henriëtte en zijn zoon Sijbe liggen in het eerste perk rechts op de Noorderbegraafplaats begraven. Op hun zerk staat een ontroerend gedicht:

Hij, reeds voor deez' aard verloren
 Eer een tweeling was geboren,
 Die God aan zijn' weduw' gaf.
 Een werd nog geen vijftal jaren.
 Wie zal hier Gods doel verklaren?
 Rust naast hem in 't somber graf.

De droevige geschiedenis van Hein Sijbes is een van de vele verhalen die op de Noorderbegraafplaats voor het oprapen liggen. Dichter bij de geschiedenis van Assen dan hier kun je niet komen.

De Noorderbegraafplaats was de eerste gemeentelijke begraafplaats in Assen en werd op 1 januari 1823 in gebruik genomen. De begraafplaats ligt bij de Vaart aan de rand van het Asserbos.

Net als alle andere Nederlandse steden kreeg Assen begin negentiende eeuw een nieuwe begraafplaats buiten de stad. In Assen werd met de Noorderbegraafplaats een streep gehaald door het begraven in de Abdijkerk en ook het kerkhof bij de Brink werd gesloten. Volgens nieuwe hygiënische inzichten moesten er begraafplaatsen buiten de stad komen. Assen was toen nog zo klein dat de Noorderbegraafplaats een flink eind buiten de bebouwde kom lag.

Dit boek begint in het Assen van het begin van de negentiende eeuw. Het piepjonge stadje telde nog maar zo'n zeshonderd inwoners, maar het had ambities. Assen groeide snel uit tot het Herenbolwerk, het centrum van de politieke macht in Drenthe. Vrijwel alle hoofdrolspelers van die tijd liggen op de Noorderbegraafplaats begraven.

Een begraafplaats als de Noorderbegraafplaats is een spiegel van zijn tijd. Neem bijvoorbeeld de lange rijen graven pal naast elkaar. Ze herinneren aan de tijd dat er nog in de kerk werd begraven, waar het immers woekeren met de ruimte was. De teksten, symbolen en versieringen op de graven in de twee oude perken ademen de negentiende eeuw. Tientallen prachtig gerestaureerde grafhekken en unieke gietijzeren grafmonumenten maken van de Noorderbegraafplaats een belangrijk monument van de negentiende-eeuwse funeraire cultuur.

Dit boek vertelt de geschiedenis van het begraven in Assen. In de achttiende eeuw werden de overleden Assenaren op en rond de Brink begraven, waarna de gemeente aan het begin van de negentiende eeuw de Noorderbegraafplaats aanlegde. Toen de begraafplaats eind negentiende eeuw vol raakte, kwam aan de andere kant van het Asserbos de nieuwe Zuiderbegraafplaats. Assen bleef een stad in de groei; van 600 inwoners rond 1800 via 11.000 inwoners in 1900 naar 20.000 in 1940. Al voor de Tweede Wereldoorlog moest Assen besluiten een derde gemeentelijke begraafplaats aan te leggen, De Boskamp. De oorlog zorgde echter voor zo'n vertraging in de plannen dat de Noorderbegraafplaats in 1944 na een herinrichting opnieuw in gebruik werd genomen. Deze ontwikkeling gaf de Noorderbegraafplaats twee gezichten. Naast de twee statige perken met negentiende-eeuwse graven vind je er vier perken die de orde en gelijkmatigheid van het naoorlogse Nederland ademen. Een wandeling over de Noorderbegraafplaats is een ontdekkingstocht door twee eeuwen funeraire vaderlandse geschiedenis.

